

Микола Степаненко

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРИЙМЕННИКОВУ СИСТЕМУ

(Роздуми над монографічним дослідженням Т. В. Левакіної
“Семантична диференціація та функціонування прийменників соціативності
в українській мові”. – Херсон, 2011. – 237 с.)

Прийменник, завдяки значеннєвій і стилістичній поліфункціональності, якнайточніше об'єктивує різноманітні відношення, що віддзеркалюють відображений у нашій свідомості світ з усім спектром його зв'язків, подій, колізій. Складна природа цих відношень зумовлює розгалужену класифікацію прийменників загалом і логічних зокрема, з-поміж яких носії мови навіть інтуїтивно, підсвідомо в змозі виокремити соціативні. Категорія сумісності здавна цікавила вчених. У лінгвістиці є певні напрацювання з цієї проблеми. Що ж до українського мовознавства, то це питання далеке від остаточного розв'язання: немає комплексного дослідження, у якому було б описано всі соціативні прийменникові одиниці, їхню структурну розмаїтість, значеннєву типологію, функційні властивості. З огляду передусім на це актуальність праці Тетяни Василівни Левакіної “Семантична диференціація та функціонування прийменників соціативності в українській мові” не викликає анінайменшого сумніву. У ній поставлено за мету проаналізувати кількісний і якісний склад прийменників української мови, що вказують на соціативні відношення, а також установити функційно-стилістичні сфери їхнього вживання. Робота цікава методами дослідження, інтерпретацією загальних і часткових теоретичних аспектів, які безпосередньо і опосередковано стосуються прийменникової системи з її внутрішніми лексико-семантичними зв'язками, ієрархічними залежностями, закріпленістю за функційними різновидами мови.

Рецензована праця не осібна в лінгвістичному просторі, вона органічно входить до серії граматичних праць українських мовознавців, які зосереджували свої наукові зусилля доквуж питання статусу й типології прийменника, проблеми прийменникової еквівалентності (Г. Балабан, І. Вихованець, І. Данилюк, А. Загнітко, Н. Куш, Г. Ситар, І. Щукіна та ін.).

Позитивним є те, що ця робота концептуально пов'язана з реалізацією наукової програми Інституту української мови НАН України “Структура граматичних категорій української мови”. Нашу увагу привернуло також широке коло завдань, виконання яких сповна забезпечило досягнення основної мети. Матеріал чотирьох розділів засвідчує, що численність завдань не тільки не перешкоджала глибині й вичерпності їхнього розв'язання, а навпаки, посилювала їхню аргументованість, спонукала до пошуку вагоміших доказів, які б дали підстави констатувати 1) окремішність прийменників соціативності в різних мовах, і в українській насамперед, 2) їхні генетичні зв'язки з іншими прийменниками та тими лексичними одиницями, котрі слугували базою для їхнього творення, а також 3) полісемантичність їхньої структури, 4) здатність синхронно репрезентувати різні значеннєві відтінки, що перебувають між собою у відношенні рівноважності або ядерно-периферійної співвіднесеності.

Наукова новизна, як і актуальність, заслуговує схвалення, оскільки в роботі комплексно схарактеризовано соціативність як мовне явище на матеріалі українських прийменників, удосконалено й розширено семантичний формат соціативних прийменників, виявлено особливості їхньої закріпленості за різними стилями літературної мови. Тетяна Левакіна запропонувала власне визначення соціативності і ввела в лінгвістичний ужиток термін “еквіпрійменник”, покласифікувала прийменникові одиниці, які залишилися за берегами лексикографічної практики, ідентифікувала ненормативні прийменники із семантикою соціативності. Вона суттєво доповнила й розширила теоретичні положення про способи вираження категорії сумісності в сучасній українській літературній мові.

До пріоритетних положень праці віднесемо й те, що загальні висновки в ній відображають

окреслене коло завдань і, як удадо зінтегрований матеріал розділів, дають усі підстави твердити про достатній ступінь опрацювання проблеми. Варто наголосити й на тому, що висновки до кожного розділу сприяють логічному виструнченню результатів дослідження, що вони оперті на великий фактичний матеріал, добутий із різних за своєю жанровою природою джерел, які тільки-но побачили світ і зафіксували найновіші мовні зміни.

Тетяна Василівна добре обізнана із спектром висвітлюваних проблем, оволоділа раціональною методикою аналізу наукових теорій, уміє віднаходити спільне і відмінне в досить різних, подеколи навіть полярних, наукових концепціях, толерантно солідаризуватися з іншими вченими, послідовно відстоюючи свою думку. Робота рясніє вставними конструкціями на взірць “на наш погляд”, “на нашу думку” й ін., тобто вона багата на авторські роздуми, аргументи й контраргументи. До цього дослідницю спонукала магістральна для неї проблема – проблема дискусійна, недостатньо розроблена, складна за своєю суттю, оскільки не втискується навіть під дією сили в утрадиційнену точку зору про диференціацію прийменникової системи на три семантичні групи: просторові, часові й логічні.

Важливу, але не надмірну увагу в роботі приділено теорії дослідження цієї системи: з’ясовано статус і семантику прийменника, встановлено критерії розмежування прийменників та їхніх функційних еквівалентів, які поіменовано еквіприменниками, проаналізовано різні підходи до типології прийменникових відношень, запропоновано власну класифікацію логічних прийменників, об’єднаних значенням соціативності. “Соціативність, – переконливо доводить авторка, – це співучасть в одній справі кількох осіб, для якої характерна множинність учасників дії, їхня відносна рівноправність, активність і належність до суб’єктів або до об’єктів спільної дії”. Дефініція коротка, але ємка, вона зосереджує в собі іманентні ознаки соціативності. Стосовно ж другорядних ознак, то їх багато, тому цілком логічно вони не ввійшли до тільки-но цитованої словникової статті.

Тетяна Василівна доречно зауважує, що в українській мові засобами реалізації соціативності (спільності, сумісності), крім прийменниково-відмінкових форм, виступають префікси *су-*, *спів-*, *про-* зі значенням “той, хто на боці кого-небудь, однодумець, прихильник когось, чогось”, *со-* у словах соратник і соратниця. Установлюючи одмінності між поняттями “соціативність” і “комітативність” – як складниками загальної категорії сумісності – за ознакою “рівноправність / нерівноправність учасників сумісної дії”, вона доцільно оперує терміном

“соціатив”, кваліфіковано витлумачує соціативні відношення, репрезентовані власне- та еквіприменниками.

Усі зведені в єдиний корпус соціативні власне-применники та еквіприменники української мови Тетяна Левакіна характеризує за трохи призабутим, немодним сьогодні “польовим принципом” (на основі їхньої наближеності до центра або периферії поля соціативності). Відповідно до обґрунтованих критеріїв вирізнення соціативності як мовного феномена дослідниця вибудовує струнку систему відтінків соціативних відношень й виокремлює вісім мікрополів: власне-соціативне значення; соціативність – неподільної зв’язок; соціативність – паралельний зв’язок; соціативність – протиставний та зіставний зв’язок; соціативність – керівництво, заступництво, контролювання; соціативність – внутрішня локалізація; соціативність – спосіб дії; соціативність – причина. У кожному з них вичленувано центральні та периферійні одиниці. Підставою для цієї семіологічної процедури послужили такі надійні критерії, як ступінь виразності власне-соціативного значення, стилістична обмеженість, поширеність / непоширеність у комунікативній сфері. Центральність, периферійність і далекопериферійність мікрополів встановлено за допомогою кількісного методу.

Функційно-семантичне мікрополе власне-соціативності, стверджує авторка, є стрижневим у полі соціативних применників, а применник з у поєднанні з орудним відмінком іменника виступає ядерною, базовою одиницею цього мікрополя загалом і поля соціативності зокрема; для периферійних мікрополів характерний нижчий ступінь специфічних ознак сумісності применникових одиниць: мікрополям далекої периферії притаманна розгалужена варіативність одиниць, ненормативність форм, а також синкретичність значень.

Позитив убачаємо в тому, що Тетяна Василівна однією з перших на основі кодифікованих сучасних джерел виявила і впорядкувала применникову систему соціативності (190 одиниць), вирізнивши в ній за допомогою диференційних ознак протиставлення: 1) центральні (34) / периферійні (96) / далекопериферійні применники (60), 2) власне-применники (58) / еквіприменники (132). Призначення применників, на думку дослідниці, – “якнайточніше передати різноманітні відношення, що існують у реальному житті”, “саме ці реалії диктують розгалуженість (різноманітність) применникових відношень. Але до їхньої типології, – уточнює вона, – треба підходити з позиції системності мови: кваліфікувати основні групи применникових відношень, у їхніх межах виокремити

підгрупи, у межах яких, у свою чергу, – мікропідгрупи (за необхідності докладної диференціації)”. Цю задекларовану на початку роботи системну стратегію витримано впродовж усього дослідження.

Цікавим і цінним є й такий аспект монографічної праці, як характеристика функційно-стильових особливостей власне- та еквіприменників соціативності в українській мові. На широкій джерельній базі авторка переконливо доводить, що власне-соціативні применникові одиниці переважно стилістично нейтральні, і лише деякі з них виявляють специфічні функційні властивості, як-от: вираження відношень сумісності тільки в поєднанні з назвами істот або неістот, що зазнали уособлення, переживши процес метафоризації. Таку ж особливість мають деякі применники соціативності як паралельного зв'язку; деякі еквіприменники мікрополя соціативності як неподільного зв'язку зосереджені лише в публіцистичному та науковому або тільки в розмовному стилях; центральні еквіприменники на позначення протиставного та зіставного зв'язку використовують здебільшого в науковому та публіцистичному стилях; функційну лімітативність виявляють також еквіприменники соціативності як керівництва, заступництва, контролювання; основною підставою для виокремлення периферійних мікрополів соціативності став ступінь актуалізації однієї або декількох специфічних ознак сумісності (значення сумісної дії, множинності учасників, рівноправності й активності суб'єктів чи об'єктів дії й т. ін.); функційною рисою еквіприменників мікрополя соціативності як способу дії є закріплення головно за науковою, публіцистичною та офіційно-діловою сферами; деякі еквіприменники соціативності як причини активно побутують найчастіше в офіційно-діловому й публіцистичному стилях, інші (рідше) – у розмовному, ще інші (як мовні кліше) – в офіційно-діловому.

Завершують дослідження, як і належить, загальні висновки, які є аргументованим і переконливим свідченням того, що запропоновану теоретичну концепцію успішно реалізовано на конкретному мовному матеріалі.

Позитивно оцінюючи роботу Тетяни Василівни Левакіної, вважаємо за необхідне зазначити таке:

1. Виклад матеріалу подекуди переобтяжений не завжди новаторськими думками й поглядами, до того ж нерідко поданими в складній формі, пересипаній термінами, що вимагає заглиблення в загальновідомі істини, ті вже окласичнені положення, яким не варто було надавати статусу засадничих. Має місце нагромадження цитат без достатнього обґрунтування

їх або й зовсім без коментування. Надмірним є також використання електронних ресурсів як носіїв літературних джерел.

2. Більшу увагу варто було приділити семантичним принципам структурування мікрополів применників соціативності, аргументації понять на взірць “далека периферія”, “прицентрове мікрополе”, “центральні применники”, “периферійні применники” тощо. Не висвітлено належно залишилася проблема синкретизму. Дослідниці слід було опертися на валентний аналіз сполук із соціативними применниками, а семантичну типологію соціативності виводити не тільки із значення применника, а й із плану змісту тих компонентів, з якими він сполучається. Такий синтагматичний аналіз уможливив би чіткішу диференціацію семи “соціативність”, допоміг би глибше проникнути в семантичний механізм соціативності, употужнив би технологію структурування мікрополів, ідентифікування еквіприменників.

3. На жаль, у роботі, центральною проблемою якої є функційний підхід до аналізу применників соціативності, часто не розрізнено, а буває, і сплутано поняття “функційний стиль”, “функційний підстиль”, “жанровий модифікатор стилю”, “текст як об'єктивація стилю”. З невідомих причин поза увагою опинився релігійний стиль, у якому применники соціативності займають особливе місце й виявляють своєрідну функційну поведінку.

Звичайно, висловлені розмірковування стосуються окремих положень і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи. Вони не применшують науково-практичного значення її. Зроблені висновки й узагальнення справді є неабияким внеском у теорію применника, у розроблення проблеми применникової соціативності та применникової еквівалентності. Вони добре прислужаться укладачам реєстру українських применників і применникових статей у тлумачних словниках, а також лінгводидактам, які готуватимуть мовні посібники і спецкурси з теоретичної та практичної граматики.

Отже, Тетяна Василівна підготувала багатоаспектну працю, що засвідчує новий комплексний підхід до аналізу соціативності як самобутнього явища на матеріалі українських применників соціативної семантики, запропонувала визначення понять “соціативність” і “еквіприменник”, удосконала й розширила семантичний діапазон соціативних применників, виявила їхні функційні спромоги, покласифікувала применникові одиниці, не зафіксовані в жодному словникові, маркувала ненормативні применники із семантикою соціативності.